

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ТУРИЗМУ

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, туризм, політико-географічні дослідження.

Вступ. Актуальність теми. Постіндустріальна трансформація кінця ХХ ст. спричинила появу низки економічних та соціальних феноменів, таких як: радикальне прискорення технічного прогресу, випереджаючий розвиток сектору послуг та інформації, зміна мотивів і характеру людської діяльності, імплементація нового типу виробничих ресурсів, модифікація соціальної структури і становлення нового міжнародного порядку. Це потребує осмислення та зумовлює розвиток новітніх напрямів політико-географічних та геополітичних досліджень. Зокрема, зростаюча роль туризму в економічному, соціальному і політичному житті суспільства; інтенсивність процесів розвитку та прискорена дифузія інновацій у секторі туризму, його масштабність й високий ступінь транснаціоналізації; іманентність туристичної мотивації творчому світосприйняттю та посилення комунікативної функції туризму визначають актуальність розширення проблемного поля туризмології за рахунок політико-географічних студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія постіндустріального суспільства вперше запропонована Даніелем Беллом [2], набула подальшого розвитку та критики у працях вчених соціологів: Германа Кана, Елвіна Тоффлера [8,5], Джона Несбіта, Фрэнсіса Фукуями [5], Пітера Друкера [5], Йохана Галтунга та економістів: Роберта Хейлбронера, Джона Гэлбрейта [3], Владислава Іноземцева [6]. Геополітичні виміри постіндустріальної трансформації переважно розглядалися або в межах концепцій геоekonomіки

Карло Жаном, Жаком Атталі, Ернестом Кочетовим, Михайлом Мунтяном, або мондіалізму та геополітики взаємозалежності Карлом Санторо, Збігневом Бжезинським, Айром Страусом, Джозефом Найєм [10], Джеймсом Розенау, Іммануїлом Валлерстайном. Спроби комплексного осмислення соціально-економічних та політичних аспектів сучасного етапу суспільного розвитку запропонував професор Оксфордського університету доктор Наєф аль-Родан [10] у контексті розробки нового напрямку досліджень – метагеополітики. Переосмислення класичних геополітичних ідей в контексті сучасних реалій пропонують Еверет Долман, П'єр Галлуа, Джон Егню, Стюарт Корбрідж, Алан Інгрем, Клаус Доддс, Ірина Василенко, а також провідні українські вчені географи та політологи: Борис Яценко [7], Мирослав Дністрянський, Валентин Стафійчук, Олег Шаблій, Вадим Мадіссон, Валерій Шахов, Дмитро Дубов, Борис Парохонський, Володимир Дергачев [4]. Туризм як провідний сектор глобалізованої економіки та суспільно-географічне явище, що чинить істотний вплив на сучасну цивілізацію привертає все більше уваги з боку філософів, економістів, географів, істориків, соціологів, політологів, культурологів, екологів. Однак досліджень, предметом яких був би політичний аспект туризму, що розкривали б його роль у посиленні взаємозалежності у сучасному світі або розглядали його як елемент «м'якої сили» держави досі не проводилося.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Основною метою даної роботи є концептуалізація проблематики політико-географічних досліджень туризму. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) визначити характерні риси і тенденції постіндустріальної трансформації; 2) охарактеризувати сутність сучасного міжнародного порядку; 3) виявити актуальні напрями геополітичних та політико-географічних досліджень; 4) розкрити роль туризму у сучасному світі; 5) виявити потенціал політико-географічних досліджень туризму.

Виклад основного матеріалу. Теорія постіндустріального суспільства – соціологічна концепція, яка пояснює масштабні зміни, що сталися у світі, передусім у розвинених державах, у кінці ХХ ст. Постіндустріальне суспільство сформувалося в процесі трансформації індустріального у відповідності зі зміною стадій економічного зростання та формуванням принципово нового технологічного укладу. Західні суспільства переживали у процесі трансформації глибоку соціально-економічну кризу, проте зуміли відновити свій статус лідерів світового розвитку; екологічна ситуація, яка здавалася критичною в 70-і роки ХХ ст., радикально змінилася під впливом ресурсо- та енергозберігаючих технологій; обсяги збуту були відновлені завдяки формуванню інформаційного сектора господарства. Характерними рисами постіндустріального суспільства є домінуюча роль сектору послуг та формування економіки знань, основним ресурсом розвитку якої є творчий

потенціал особистості, її здатність генерувати знання. Ключовим інститутом нового суспільства стали університети, дослідницькі центри, технопарки. Відбувся перерозподіл влади від капіталістичної олігархії і корпорацій до технократичної еліти, яка володіє новою технологією прийняття рішень. Зокрема, завдяки тому, що у постіндустріальному суспільстві трансформується природа власності на засоби виробництва. Традиційна приватна власність втрачає своє значення, її місце займає індивідуальна інтелектуальна власність, що обумовлено провідною роллю діяльності з генерування знань. Тоді як основним джерелом прогресу постіндустріального суспільства став розвиток людської особистості, споживання стало ефективним видом інвестицій.

Однак, постіндустріальне суспільство неоднорідне, сповнене внутрішніх протиріч, і, незважаючи на всі досягнення технологічного прогресу, не є самодостатнім. Більше того у XXI ст. спостерігається різке зростання частки країн, що розвиваються у світовому ВВП, індустріальні економіки досягають вищих показників доданої вартості ніж ті, що дотримуються постіндустріальної парадигми. Індустріальне суспільство, адаптувавши у якості найефективнішої моделі наздоганяючого розвитку таку, де головним ресурсом є втілена у стандартизовані технології інформація, яка підлягає тиражуванню у процесі масового виробництва сучасних товарів та послуг, нав'язує серйозну конкуренцію постіндустріальним економікам завдяки реалізації переваги у масштабах діяльності й відновлення зменшеного під час постіндустріальної трансформації попиту в індустріальному секторі. Знецінення готової продукції високотехнологічних секторів за рахунок їх масового тиражування призвело до нарощування економічного потенціалу індустріальних економік, зростання рівня добробуту населення, а відтак, і збільшення споживання. Досягнута завдяки впровадженню сучасних технологій низька енерго- та матеріаломісткість виробництва при нарощуванні його масштабів створює певний запас міцності (також і через зростання цін на ресурси) для країн-постачальників ресурсів. Таким чином, постіндустріальна трансформація розвинених західних економік призвела до ренесансу індустріального суспільства. У географічному вимірі ці процеси проявляються у конкуренції двох центрів економічної міцності: постіндустріального (сформований північноамериканською та західноєвропейською економічними системами, забезпечує відтворення 47% світового ВВП) та індустріального (у складі якого виділяється східноазійський економічний кластер – 31% світового ВВП). Отже, для сучасної глобальної системи світового господарства характерна різностадійність: в країнах і регіонах світу одночасно спостерігається наявність господарських систем, які знаходяться на різних стадіях розвитку – постіндустріальній, індустріальній, доіндустріальній. Новітні технологічні досягнення встановлюють нові типи взаємозалежності світової периферії та постіндустріального світу. Механізми обміну між високотехнологічним,

індустріальним і сировинним секторами господарства інституційно, організаційно і технологічно закріплені світовою валютно-фінансовою системою, транснаціональними структурами, транспортно-логістичними та комунікаційними мережами.

Описані вище соціально-економічні процеси стали сприяли трансформації системи міжнародних відносин та становленню нового світового порядку у ХХІ ст. У сучасному світі, з одного боку, зростає взаємозалежність держав, недержавних акторів міжнародних відносин (міжнародних організацій, транснаціональних компаній, представників фінансових та технократичних еліт), а з другого, активізується тенденція суверенізації, посилюються дезінтеграційні процеси, наростає соціальна та майнова нерівність, поглиблюються конфлікти. Загострення суперництва світових та регіональних економічних і воєнно-політичних гравців за розширення своїх сфер впливу зумовлює невизначеність полюсно-ієрархічної структури системи міжнародних відносин та урізноманітнення інструментарію геополітичної боротьби. Такий плюралізм лідерства призводить до формування транстериторіальних центрів тяжіння, характер і масштаби впливу яких визначаються різновекторністю національно-державних інтересів.

На тлі зміщення епіцентру боротьби суб'єктів міжнародної політики за лідерство і вплив із військової сфери (що забезпечує володіння географічним простором, як фізичним середовищем існування людини) в економічну, фінансову, інформаційну, культурну змінюються наукові підходи до осмислення реалій нового світового порядку. Відхід від традиційного для геополітики географічного та економічного детермінізму відбувається завдяки розширенню кола факторів, що визначають поведінку держав на міжнародній арені. Так професор коледжу Святого Антонія Оксфордського університету доктор Наєф аль-Родан, у межах розбудови новітнього напрямку геополітичних вчень – метагеополітики, пропонує аналізувати одразу 7 факторів державної могутності: економічний потенціал, внутрішньополітичну ситуацію, якість навколишнього середовища, науковий і людський капітал, стан соціальної сфери, військову міць і параметри національної безпеки та здатність розвивати міжнародну дипломатію. Згідно концепції метагеополітики загрози стабільності й безпеці у світі, як і можливості для посилення міжнародної позиції держави можуть походити з кожної із зазначених сфер.

Нині актуалізуються дослідження «м'якої» сили держави, що обґрунтовано не тільки низькою економічною ефективністю військових дій та катастрофічністю потенційних руйнувань, а також і прагненням акторів міжнародних відносин до домінування в когнітивному просторі, який являє собою сферу свідомості людини і арену боротьби за національну і культурну ідентичність народу. Концепція «розумної сили» з'явилася як логічне продовження ідеї «м'якої» сили. За Дж. Наєм, «розумна» сила – це, насамперед,

здатність комбінувати «жорстку» і «м'яку» сили в ефективну зовнішньополітичну стратегію. Оновлюються й інструменти вирішення геополітичних завдань у сучасному світі: експортна економіка, трансфер інноваційних технологій, масові міграції, культурна експансія стають ефективними формами впливу.

У свою чергу, політична географія, аналізуючи територіальний розподіл факторів політичної могутності, моделює складний комплекс стратегічної взаємодії акторів міжнародних відносин. Відповідно, предметна сфера сучасних політико-географічних досліджень на макрорівні розширюється завдяки вивченню політико-географічних закономірностей територіальної організації світосистемних зв'язків, аналізу впливу політичних факторів на розбудову мережових структур різної спеціалізації та географію потоків, а також виявленню політичного ефекту від розвитку міжнародних і транстериторіальних за своїм характером соціально-економічних процесів.

Туризм є невід'ємною частиною життя сучасної людини, відіграє просвітницьку функцію, чинить взаємообумовлений вплив на природне середовище, економіку і політику усіх без винятку країн світу. Туристичний сектор є одним із найбільших і найшвидше прогресуючих секторів світової економіки. У 2013 р. зареєстровано 1,087 млрд. міжнародних туристів, біля 5 млрд. внутрішніх та 1,3 трлн. дол. експортних надходжень; туризм і пов'язані галузі згенерували 7 трлн. доларів внеску у світовий ВВП та 266 млн. робочих місць по всьому світу [11]. При цьому, туризм розвивається динамічно та стабільно: середньорічні темпи приросту міжнародних туристичних прибуттів склали 3,6% у період 2005-2012 рр. і за прогнозами у наступному десятилітті складатимуть 3,3% (2010-2030 рр.). Така динаміка перетворила туризм у ключовий рушій сучасного соціально-економічного прогресу. Феноменальний прогрес у розвитку туристичної сфери у розвинених державах у другій половині ХХ ст. був зумовлений безперервним впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, інноваційних ідей і технологій. А завдяки міжнародному характеру туризм одночасно став і важливим чинником соціально-економічного розвитку відсталих країн [1].

Туризм – значуще і багатоаспектне суспільне явище, яке вивчається нині багатьма науками. Пріоритетна роль географії в дослідженні туризму визначається використанням міждисциплінарного підходу, який дозволяє розкрити просторово-часові закономірності його функціонування. При цьому, як складний суспільно-географічного феномену глобального масштабу, туризм вимагає поєднання наукових підходів окремих суспільно-географічних дисциплін, зокрема і політичної географії. Сутність політичної географії полягає у визначенні того, як фактори політичної сфери впливають на стан геопросторових утворень і перебіг географічних процесів. Політико-географічне дослідження туризму дозволяє розглядати його як суспільне явище

з незаперечним політичним аспектом, обумовленим поєднанням багатоманітних суспільно-економічних чинників, що діють на різних рівнях. Туризм у жодному з своїх проявів: ні як одна з підсистем світового господарства, ні як форма міжнародних економічних зв'язків, ні як вид міграції раніше не розглядався як предмет політико-географічного дослідження. Хоча аналіз туризму крізь призму концепції глобалізації, у контексті вчення про систему «центр – периферійних» відносин, як елементу «м'якої» сили держави дасть змогу збагатити уявлення про просторові закономірності його розвитку, та сили, що визначають географію міжнародних туристичних потоків.

Геополітична структура сучасного світу репрезентована акторами різного порядку, які взаємодіють між собою в умовах поєднання багатоманітних суспільно-економічних чинників. Динамічним проявом зв'язків між державами та іншими геополітичними акторами є політико-географічні процеси. Їх перебіг, з одного боку, визначається сукупною дією різних факторів (зумовлених туризмом у тому числі), а з другого – формує умови розвитку територіальних систем туризму. Таким чином, політичні процеси і явища, які одночасно впливають на розвиток систем туризму і обумовлюються їх функціонуванням на конкретній території, становлять предметне поле політико-географічного дослідження туризму. Тісний зв'язок туризму з численними секторами господарської та соціальної сфери суспільства акцентує увагу на важливості ефективного управління його розвитком на міжнародному і державному рівнях. Цілеспрямоване регулювання туризму дозволяє підвищити прибутковість індустрії задоволення потреб подорожуючих, забезпечити її конкурентоспроможність, як галузі національної і глобальної економіки; визначає величину соціально-економічного ефекту від туристичного процесу; реалізує комунікативну функцію туризму, як засобу формування політичної, соціальної та етнорелігійної толерантності, збереження природного і культурного георізномайття. Політична географія нині розвивається у бік розбудови функціональних та прикладних дисциплін, які акцентують увагу на просторовій організації політичних вимірів окремих сфер життєдіяльності та підсилюють її конструктивну складову. Відтак, політико-географічні дослідження туризму дозволять обґрунтувати геостратегічний підхід до прогнозування розвитку систем туризму, зокрема визначити його адаптивні можливостей інтегрувати різні сценарії глобальних змін.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Сутність постіндустріальної трансформації полягає у розширенні невиробничої сфери господарського комплексу та впровадженні досягнень науково-технічного прогресу з метою підвищення стандартів життя людей і створення умов для їх творчої самореалізації. У контексті становлення постіндустріального суспільства розвиток туризму можна розглядати по-різному. З одного боку саме поліпшення умов життя людей, вивільнення часу на відпочинок, завдяки

використанню сучасних техніки та технології, політична лібералізація, глобалізація інформаційного простору і якісно новий рівень транспортної доступності перетворили туризм у багатогранне суспільне явище, атрибутами якого є масовість, транскордонний характер, потужна і розгалужена економічна надбудова. З другого – туризм сприяє формуванню всебічно розвинутої особистості та творчого світосприйняття, що робить його чинником прогресу постіндустріального типу суспільства, а туристичне споживання – формою інвестування у розвиток людського капіталу. Значущість туризму для сучасного етапу цивілізаційного розвитку та той факт, що жодна із наук не може вичерпно охарактеризувати туризм як об'єкт власних досліджень, вимагають широкого застосування досягнень різних наукових напрямів, зокрема і політичної географії. Це обумовить розширення можливостей для ефективного управління розвитком туризму на глобальному, національному та місцевому рівнях, допоможе реалізовувати господарські, соціальні та політичні цілі держави на міжнародній арені. Зокрема, забезпечити отримання стабільних прибутків та створення нових робочих місць, стимулювати регіональний розвиток, підвищити стандарти життя людей, активізувати платіжний баланс держави, поліпшити її міжнародний імідж, сприяти згасанню міжетнічної та міжрелігійної ворожнечі, установленню миру та підвищенню рівня взаємозалежності у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Атлас Le Monde diplomatique [пер.с французского под редакцией и с предисловием Владислава Иноземцева]. – Москва: Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 216 с.
2. Белл Д., Иноземцев В. Л. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века / Даниел Белл, Владислав Иноземцев. — Москва: Свободная мысль : Центр исслед. постиндустриального о-ва, 2007. — 303 с.
3. Гэлбрейт Дж. Жизнь в наше время / Дж Гэлбрейт. – М: Прогресс, 1986 - 148 с
4. Дергачев В.А. Геополитика. Учебник для вузов / В.А. Дергачев — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 526 с.
5. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. – Москва: Academia, 1999. – 640 с.
6. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : Учеб. пособие для студентов экон. направлений и специальностей / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — 302 с.
7. Політична географія і геополітика: Навч. посібник / За ред. Б.П.Яценка. – 255 с.
8. Тоффлер Э. Третья волна [Текст]: [пер. с англ]. / Э. Тоффлер.— М.: АСТ, 2010. — 784 с.

9. Nayef R. F. Al-Rodhan Neo-statecraft and Meta-geopolitics: Reconciliation of Power, Interests and Justice in the 21st Century/ Nayef R. F. Al-Rodhan. – LIT Verlag Münster, 2009. – 361 p.
10. Nye J. S., Jr. Soft Power: The Means To Success In World Politics / J. S. Nye, Jr. – New York: Public Affairs. – 2004. – 192 p.
11. Travel & Tourism Economic Impact 2014: World. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wttc.org/focus/research-for-action/economic-impact-analysis/regional-reports/>

Ткачук Л. М. Політико-географічна проблематика у дослідженнях туризму

Проаналізовано процеси становлення та характерні риси постіндустріального суспільства, виявлено актуальні напрями геополітичних та політико-географічних досліджень в умовах трансформації системи міжнародних відносин; розкрито потенціал політико-географічних досліджень туризму як невід'ємного елементу суспільства нового типу.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, туризм, політико-географічні дослідження.

Ткачук Л. Н. Политико-географическая проблематика в исследованиях туризма

Проанализированы процессы становления и характерные черты постиндустриального общества, выявлены актуальные направления геополитических и политико-географических исследований в условиях трансформации системы международных отношений; раскрыт потенциал политико-географических исследований туризма как неотъемлемого элемента общества нового типа.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, туризм, политико-географические исследования.

Tkachuk L. Political geographic issues in tourism studies

The characteristics of post-industrial society and the features of its origin are analyzed; the current trends in geopolitics and political geographic studies of transformation of international relations are identified; the role of political geography in researches of tourism as an integral part of a new type of society is disclosed.

Keywords: post-industrial society, tourism, political geographic studies.